

ВОРОБЕЙ П.А.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права,
процесу і криміналістики
*(Київський університет інтелектуальної
власності та права
Національного університету
«Одеська юридична академія»)*
ORCID ID: 0000-0003-2470-1 920

ДРАГАН О.В.

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
професор кафедри кримінального права,
процесу і криміналістики
*(Київський університет інтелектуальної
власності та права
Національного університету
«Одеська юридична академія»)*
ORCID ID: 0000-0002-5696-6360

УДК 340.5.153

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.56>

**ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ:
КРИМІНАЛЬНО – ПРАВОВИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД**

У статті розглядаються питання кримінальної відповідальності за порушення правил екологічної безпеки, передбачені ст.236 КК України. Вказується на те, що наявність екологічних проблем притаманна всім країнам і Україна не є виключенням. Україна як кандидат до членства в Європейській Союз, зобов'язана дотримуватися його стандартів, включаючи екологічні.

Зростання екологічної злочинності спостерігається не лише в Україні, але й у всьому світі. Так, за даними Інтерполу, екологічні правопорушення є четвертим за величиною злочинним сектором на планеті. Щорічно природа зазнає збитків на суму від 91 до 258 мільярдів доларів.

Упродовж останніх років було зареєстровано незначну кількість кримінальних правопорушень передбачених ст.236 КК України, що, передусім, свідчить про високий ступінь їх латентності. З іншого боку, значна кількість виявлених заподіювачів екологічної шкоди не притягується до кримінальної відповідальності через складність доведення їхньої безпосередньої причетності до вчиненого діяння. Необхідно зазначити, що розслідування даних кримінальних правопорушень має певну специфіку. Судова статистика у справах про відповідальність за екологічні кримінальні правопорушення незначна, а реальний стан у сфері охорони довкілля критичний.

Аналіз вітчизняної судової практики щодо екологічних спорів дає підстави стверджувати, що нині порушення екологічних прав свобод та інтересів відбувається майже у всіх сферах відносин об'єктів довкілля.

Для усунення цих порушень у сфері екологічної безпеки України необхідним є вивчення та врахування позитивного зарубіжного досвіду з метою розробки заходів з адаптації державного регулювання екологічної безпеки в Україні до стандартів Європейського Союзу. Законодавством країн Європейського Союзу за порушення правил екологічної безпеки передбачена кримінальна та адміністративна відповідальність. Кримінальна відповідальність настає за наявності двох чинників: відсутність позитивного висновку оцінки впливу на навколишнє природне середовище та настання негативних наслідків. Розглядається досвід щодо боротьби з порушеннями правил екологічної безпеки за законодавством Німеччини, Італії, Австрії, Франції, Іспанії.

Робиться висновок про те, що наше суспільство, громадяни, юридична спільнота наразі ще не надають належної уваги екологічним кримінальним правопорушенням, переважно сприймаючи їх як другорядні. У той же час своєчасний і правильний розгляд судами кримінальних правопорушень, передбачених ст. 236 КК України, є важливим засобом захисту гарантованого Конституцією права громадян на безпечне довкілля.

Ключові слова: екологічна безпека, екологічні права, кримінальна відповідальність, європейський досвід, законодавство, кримінальні правопорушення, кримінально – правові санкції, екологічна експертиза, охорона, довкілля, позбавлення волі, правотворчість, правозастосування, суб'єкти екологічних кримінальних правопорушень, нормотворчість, екологічні нормативи, екологічні приписи.

Vorobey P.A., Dragan O.V. Violation of environmental safety rules: issues of criminal liability and international experience

The article deals with the issue of criminal liability for violation of environmental safety rules, provided for in Article 236 of the Criminal Code of Ukraine. It is pointed out that the presence of environmental problems is characteristic of all countries and Ukraine is no exception. As a candidate for membership in the European Union, Ukraine is obliged to comply with its standards, including environmental ones.

The growth of environmental crime is observed not only in Ukraine, but also throughout the world. Thus, according to Interpol, environmental crimes are the fourth largest criminal sector on the planet. Annually, nature suffers losses in the amount of 91 to 258 billion dollars.

In recent years, a small number of criminal offenses stipulated by Article 236 of the Criminal Code of Ukraine have been registered, which, first of all, indicates a high degree of their latency. On the other hand, a significant number of identified perpetrators of environmental damage are not prosecuted due to the difficulty of proving their direct involvement in the committed act. It should be noted that the investigation of these criminal offenses has a certain specificity. Judicial statistics in cases of responsibility for environmental criminal offenses are insignificant, and the real situation in the field of environmental protection is critical.

The analysis of domestic judicial practice regarding environmental disputes gives grounds for asserting that currently the violation of environmental rights, freedoms and interests occurs in almost all spheres of relations between environmental objects.

To eliminate these violations in the field of environmental safety of Ukraine, it is necessary to study and take into account positive foreign experience in order to develop measures to adapt the state regulation of environmental safety in Ukraine to the standards of the European Union. The legislation of the countries of the European Union provides for criminal and administrative liability for violations of environmental safety rules. Criminal liability arises in the presence of two factors: the absence of a positive conclusion of the environmental impact assessment and the occurrence

of negative consequences. The experience of combating violations of environmental safety rules under the laws of Germany, Italy, Austria, France, and Spain is considered.

It is concluded that our society, citizens, and the legal community do not yet pay due attention to environmental criminal offenses, mostly perceiving them as secondary. At the same time, timely and correct consideration by courts of criminal offenses provided for in Art. 236 of the Criminal Code of Ukraine, is an important means of protecting the constitutionally guaranteed right of citizens to a safe environment.

Key words: *environmental safety, environmental rights, criminal responsibility, European experience, legislation, criminal offenses, criminal sanctions, environmental expertise, protection, environment, imprisonment, law-making, law enforcement, subjects of environmental criminal offenses, rule-making, environmental standard, environmental prescriptions.*

Вступ. Відповідно до ст.16 Конституції України, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави [1]. При тому, що Конституція України гарантує право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та роль держави у забезпеченні цього права. Але гарантовані екологічні права, на жаль, не завжди дотримуються.

Для запобігання негативних наслідків неправомірної поведінки людини щодо екології, Україна змушена використовувати один із найбільш жорстких засобів впливу – кримінальну відповідальність.

Згідно Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, в якій є окремий розділ «Екологічна безпека», держава дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління, а також має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці.

Визначення поняття екологічної безпеки міститься у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року, де у статті 50 під екологічною безпекою визнано такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [6]. При цьому, екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів [7].

Норми про кримінальну відповідальність за злочини проти довкілля містяться у VIII розділі Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля», назва якого наразі із змінами, внесеними згідно Закону №2617-VIII від 22.11.2018 [2].

Водночас, такий особливо – небезпечний злочин проти довкілля, як екоцид, вітчизняний законодавець відніс до іншого розділу – XX Особливої частини КК України «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Відповідно до ст. 441 КК України екоцид – це масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу [3].

Огляд останніх досліджень. Теоретичним і практичним проблемам кримінально-правової охорони довкілля, екологічним злочинам приділялась увага в роботах вітчизняних вчених, зокрема, С. Гавриша, О. Дудорова, Т. Корнякової, В. Матвійчука, В. О. Навроцького, Н. Романової, Ю. Турлової та ін. Водночас, деякі з питань зазначеної тематики висвітлені не належним чином. Тому проблеми виявлення та розслідування кримінальних правопорушень за порушення правил екологічної безпеки потребують подальших наукових досліджень з урахуванням нових підходів у вказаній сфері.

Метою дослідження є аналіз чинного законодавства України та Європейського союзу щодо забезпечення екологічної безпеки засобами кримінально – правового впливу, правових позицій Верховного Суду, встановлення проблемних питань, які виникають на

практиці при застосуванні даної норми права та притягненні винних осіб до кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Згідно Основного Закону України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я, довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50 Конституції) і зобов'язаний не заподіювати шкоди природі та відшкодувати завдані ним збитки (ст. 66).

Кримінальні правопорушення та інші правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

На цьому наголосив у своїй Постанові Пленум Верховного Суду України від 10 грудня 2004 року № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» [4]. Пленум Верховного Суду України, зокрема, звернув увагу судів на те, що своєчасний і правильний розгляд кримінальних справ про злочини, відповідальність за які передбачена статтями 236—254 Кримінального кодексу України (далі – КК) [2], є важливим засобом захисту гарантованого Конституцією права громадян на безпечне довкілля, а також суспільних відносин у сфері охорони й відтворення навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини [4].

Україна, як кандидат до членства в Європейський Союз, зобов'язана дотримуватися його стандартів, включаючи екологічні. Водночас, слід зазначити, що зростання екологічної злочинності спостерігається не лише в Україні, але і в усьому світі. Так, за даними Інтерполу, екологічні правопорушення є четвертим за величиною злочинним сектором на планеті. Щорічно природа зазнає збитків на суму від 91 до 258 мільярдів доларів [5].

Порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою встановлену Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншим законодавством України дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність [12]. Згідно ст.70 вказаного вище Закону, визначення складу екологічних правопорушень, порядок притягнення винних до адміністративної та кримінальної відповідальності за їх вчинення встановлюються Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України.

За статтею 236 КК України, в редакції Закону України № 2059-VIII від 23.05.2017, порушенням правил екологічної безпеки визнаються порушення порядку здійснення оцінки впливу на довкілля, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, якщо це спричинило загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки, та передбачається відповідальність у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [2]. Таким чином, в Україні за даний екологічний злочин передбачене покарання у виді позбавлення волі з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю.

Законодавством країн Європейського Союзу за вказане протиправне діяння встановлена кримінальна та адміністративна відповідальність. Кримінальна відповідальність настає за наявності двох чинників: відсутність позитивного висновку оцінки впливу на навколишнє середовище та настання негативних наслідків

Статистична звітність свідчить про те, що впродовж останніх років в Україні було зареєстровано незначну кількість кримінальних правопорушень за ст.236 КК України, питома вага яких склала настільки низькі показники у відсотковому співвідношенні від усієї кількості злочинів, що не можна повною мірою визнати їх як такі, що об'єктивно відображають

стан злочинності проти екологічної безпеки. Вважаємо, що це, передусім, свідчить про високий ступінь їх латентності. З іншого боку, значна кількість виявлених заподіювачів екологічної шкоди не притягується до кримінальної відповідальності через складність доведення їхньої безпосередньої причетності до вчиненого діяння. Необхідно зазначити, що розслідування даних кримінальних правопорушень має певну специфіку.

Судова статистика у справах про відповідальність за екологічні кримінальні правопорушення вкрай незначна, а реальний стан у галузі охорони навколишнього середовища варто визнати незадовільним.

В Україні судових рішень у справах про екологічну безпеку, є небагато. При цьому, переважну більшість із них становлять справи про притягнення до адміністративної відповідальності у цій сфері, позови компетентних органів про стягнення шкоди, заподіяної державі в результаті порушення законодавства, а також адміністративні позови суб'єктів господарювання про оскарження рішень, дій чи бездіяльності контролюючих органів. Про це свідчить практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду в спорах, про вчинення кримінальних праворушень проти довкілля, яка була надана у 2019 році в Дайджесті Верховного Суду в спорах, що виникають у сфері захисту природного довкілля та екологічних прав (далі – Дайджест судової практики, Дайджест). Верховним судом при цьому зазначається, що аналіз вітчизняної судової практики щодо екологічних спорів дає підстави стверджувати, що нині порушення екологічних прав свобод та інтересів відбувається майже у всіх сферах відносин об'єктів навколишнього природного середовища [9].

Спори у сфері захисту довкілля та екологічних прав на сьогодні розглядаються судами всіх юрисдикцій, що вказує на важливість та багатогранність екологічної тематики. Звичайно, адміністративні, господарські, цивільні справи та кримінальні провадження у сфері екологічних відносин різняться за предметом спору, змістом конкретних правовідносин, в яких виник спір, суб'єктивним складом, тощо. Водночас спільним для них усіх є захист природного середовища в цілому, його окремих об'єктів і, що найважливіше, конституційне право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Підготовлений Дайджест складається з п'яти блоків, у яких надані правові позиції чотирьох касаційних судів та Великої Палати Верховного Суду [9].

Окреме місце у викладеній в Дайджесті судовій практиці займає розгляд справ, пов'язаних із притягненням до відповідальності осіб, винних у вчиненні екологічних правопорушень. Зокрема, в ньому наявні правові позиції у злочинах, передбачених ст. 246 КК України (щодо незаконної порубки або перевезення, зберігання, збуту лісу) та статтею 240 КК України (щодо порушення правил охорони або використання надр). Насамперед це обумовлено тим, що з 01 січня 2019 року диспозиція ч. 1 ст. 246 КК України зазнала змін у частині визначення мінімальної межі розміру «істотної шкоди», заподіяння якої тягне за собою караність діяння, а саме за незаконну порубку дерев. Також звертається увага на процесуальні особливості розгляду кримінальних проваджень про кримінальне правопорушення передбачене ст. 240 КК України. При цьому аналіз розгляду судами кримінальних проваджень передбачених ст. 236 КК України у Дайджесті відсутній [9].

Варто підкреслити, що в Європейському Союзі акцент робиться передусім на великій різноманітності екологічних засобів боротьби із забрудненням навколишнього природного середовища промисловими підприємствами. Вважаємо, що при подальшому державному регулюванні екологічної безпеки України необхідним є вивчення та врахування позитивного зарубіжного досвіду з метою розробки заходів з адаптації державного регулювання екологічної безпеки в Україні до стандартів Європейського Союзу. Система екологічної сертифікації, що використовується в країнах ЄС, має на меті просування на ринок продукції промислових підприємств, при виробництві яких не допускається порушень екологічних вимог.

Лідером серед країн ЄС щодо регулювання у сфері екологічної безпеки вважається Німеччина. У статті 20 Основного Закону Німеччини задекларовано наступне: «Держава, усвідомлюючи свою відповідальність перед прийдешніми поколіннями, охороняє навколишнє природне середовище як основу життя на землі у межах конституційного ладу

та у відповідності до закону і права за допомогою виконавчої влади та правосуддя» [9]. Порівняно з Німеччиною в інших країнах ЄС встановилося більш ліберальне правове регулювання екологічної безпеки. Так, законодавство у сфері правового регулювання екологічної безпеки Великобританії складається з великої кількості законів і підзаконних актів, присвячених регулюванню певних видів антропогенного впливу на природне середовище [9].

Взагалі кримінальна відповідальність за порушення екологічних норм в країнах-учасниках ЄС може варіюватися залежно від тяжкості правопорушення та законів конкретної держави-члена ЄС. Для прикладу, у Франції діє значна кількість законів і підзаконних актів у галузі регулювання екологічної безпеки. Основні з них – Закони: “Про охорону навколишнього середовища” (1976 р.), “Про відходи”(1975р.). При цьому Кримінальний кодекс Франції 1994 року містить поняття екологічного тероризму [9].

Засади кримінальної відповідальності за екологічні злочини в Італії формуються під значним впливом екологічних ініціатив Європейського Союзу, що безпосередньо впливає на національне екологічне законодавство. В контексті європейського екологічного законодавства, італійське кримінальне право зазнало суттєвих змін з прийняттям 22 травня 2015 року Закону № 68, котрий інтегрував новий розділ VI "Злочини проти довкілля" до Кримінального Кодексу Італії [8]. Цей розділ містить статті від 452-bis до 452-terdecies, які регламентують такі злочини, як "Забруднення навколишнього середовища", "Екологічна катастрофа", "Торгівля та залишення високорадіоактивних матеріалів", "Перешкоджання контролю" та "Невиправлення шкоди".

Огляд цих норм дозволяє констатувати, що законодавство Італії визначає суворі санкції за їх порушення, зокрема у виді позбавлення волі на строк від шести місяців до п'ятнадцяти років та штрафів від 10 тисяч до 100 тисяч євро [8].

В Україні під час вирішення екологічних спорів судом застосовується стандарт доказування «переважання незаперечних доказів» або стандарт «швидше за все». При цьому жодного спеціального стандарту доказування в екологічних спорах чинним національним процесуальним законодавством не закріплено. У країнах-членах ЄС під час розгляду кримінальних справ щодо екологічних злочинів, застосовується стандарт доказування «поза розумним сумнівом». В Австрії аналогічний стандарт також застосовується у складних справах, коли, наприклад, йдеться про шкоду здоров'ю людей [11].

Висновок. Беручи до уваги статистичні дані, слід зауважити, що загальна кількість зареєстрованих в ЄРДР кримінальних проваджень за ст.236 КК України явно не відповідає кількості повідомлень про них, що надійшли до правоохоронних органів. Вичерпної інформації про реальне поширення екологічних злочинів наразі немає.

Переважає більшість суб'єктів господарської діяльності в нашій країні зволікає, а іноді й не бажає перевести своє виробництво на нові технології. У той же час, на відміну від вітчизняних компаній, європейські агенції ретельно дотримуються міжнародних екологічних норм, бо в разі найменшого їх порушення відразу накладаються штрафні санкції у таких розмірах, що дешевше перейти на абсолютно нову технологію, аніж сплачувати штрафи, або взагалі можна позбутися ліцензії.

Громадянське суспільство, громадяни, юридична спільнота наразі ще не приділяють належної уваги та значення екологічним кримінальним правопорушенням, переважно сприймаючи їх як другорядні. У той же час вважаємо, що своєчасний і правильний розгляд судами кримінальних правопорушень, передбачених ст. 236 КК України, є важливим засобом захисту гарантованого Конституцією права громадян на безпечне довкілля.

На сьогодні існує нагальна потреба в тому, щоб Україна вживала більш рішучих заходів у сфері екологічної безпеки, використовуючи досвід країн Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Закон України. *Верховна Рада України № 254к/96-ВР*. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

2. Кримінальний кодекс України. Кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), № 25-26, с. 131. 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>
3. Одерій О. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : *Діса плюс*, 2015. 528 с.
4. Горох О. Практика застосування Верховним Судом України положень Особливої частини Кримінального кодексу України Київ: *Центр учбової літератури*, 2017. С. 572-579. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/praktyka-zastovuvannya-vsu-polozhen-osoblyvoyi-chastyny-kku-2017-goroh-1-1.pdf>.
5. Держекоінспекція долучиться до робочої групи Ради Європи щодо боротьби з екологічною злочинністю. Київ: *Урядовий портал*, 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhekoinspekciya-doluchitsya-do-robochoyi-grupi-radi-yevropi-shchodo-borotbi-z-ekologichnoyu-zlochinnistyu>
6. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1991, № 41, с. 546 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
7. Кравців В., Жук П., Колодійчук І. Регулювання екологічної безпеки транскордонного регіону в умовах євроінтеграції України (наукова доповідь) НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього». Львів, 2015. 121 с.
8. POSITION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT. European Parliament. adopted at first reading on 27 February 2024 with a view to the adoption of Directive (EU) 2024/... of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC (EP-PE_TC1-COD(2021)0422). 2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TC1-COD-2021-0422_EN.pdf
9. Судовий захист природного довкілля та екологічних прав. Міжнародний судовий форум. ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ. Київ, 2019. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zbirnik_Eko_forum.pdf.
10. Турлова Ю. Система екологічних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2016. Вип. 36, т. 2. С. 103 – 109.
11. Уркевич В. Використання експертних знань в екологічних спорах в Україні та окремих країнах-членах ЄС. С. 154-158. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zbirnik_Eko_forum.pdf
12. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), № 41, 1991. с. 546 .
13. Criminal Code. *Ministerio de Justicia*. 2023. ISBN: 978-84-7787-444-7. URL: https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf

